

ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДНИХ КОНЦЕПТИВНИХ ОДИНИЦЬ ТА УТВОРЕНЬ У ЛІНГВІСТИЦІ

CHARACTERISTIC OF CONCEPTUAL UNITS AND FORMATIONS IN LINGUISTICS

Давиденко А.О.,

orcid.org/0000-0001-8499-6674

*аспірант кафедри прикладної лінгвістики,
порівняльного мовознавства та перекладу*

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто особливості утворення складних концептивних одиниць, які дають можливість продемонструвати весь комплекс позамовної інформації, що співвідноситься з концептом. Зокрема, увагу зосереджено на більш складних концептологічних утвореннях, тих мовних засобах вербалізації концептів, які представляють собою елементи мови, структура яких є більш складною, ніж мовної одиниці. Так, більш складні концептологічні утворення можуть виражатися словосполученнями, реченнями.

Автор досліджує використання засобів вербалізації концептів, створює умови його правильного мовного тлумачення. Концептологічні одиниці та більш складні концептологічні утворення є способом експліцитної та концентрованої реалізації концепту конкретною мовною одиницею, яка має з нею номінативний зв'язок поза контекстом. Використання мовних засобів для вербалізації концепту в мові є способом вербального портретування концепту, який черпає свої ресурси в системі та структурі мови (парадигматика). Характеризуючи поняття концепту, не можна не торкнутися поняття концептологічної одиниці та більш складних концептивних утворень. Концептологічна одиниця – та мовна одиниця, за допомогою якої концепт вербалізується в мовленні.

Вербалізація концепту за допомогою мовних одиниць є сферою засобів, які формують певні когнітивно-семантичні простори, тобто тим смисловим субстратом, службовим посередником між планом змісту і планом вираження концепту. Це основний і найбільш продуктивний прийом його реалізації, що полягає у присвоєнні йому прототипічного імені, зазвичай субстантивного: МИР, ЛЮБОВ, ЗЛО, ДОБРО, ЩАСТЯ тощо.

Найбільш продуктивний спосіб вербального втілення концептів – однослівний, представлений концептологічною одиницею. Такий спосіб вербалізації концептів А.Н. Приходько називає лексичною об'єктивацією [9].

Використання більш складних концептологічних утворень репрезентується за допомогою існування концептуальних пар і концептуальних триад, концептуальних словосполучень.

Таким чином, розгляд суб'єктивації як варіативної (ре)презентації концепту в асоціативному полі індивіда, який виявляє в концепті або приписує йому додаткові або нові особливості, що призводить до «особистісної інтерпретації загального соціокультурного знання», має важливе значення в лінгвістиці.

Ключові слова: концепт, суб'єктивація, концептологічні утворення, вербалізації концептів, концептологічна одиниця, мовні одиниці.

This article deals with peculiarities of compound conceptual units which give an opportunity to demonstrate the whole complex of outside linguistic of information which is correlated with the concept. Particularly attention is focused on more complicated conceptual combinations, in turns, on that lingual means of verbalization of concepts that represent the linguistic elements the structure of it is more difficult than linguistic units. So the more complicated conceptual formations may be expressed by word combinations, sentences.

The author investigates the using verbalization means of concepts creating difficult combinations of its correct linguistic formulation. Conceptual units and more compounded conceptual formations are the way of explicit and concentrated realization of concept of particular linguistic unit which has nominative link with it outside context. Using linguistic means of verbalization of concept in speech is a way of verbal conceptual representation which takes its resources in a system and linguistic structure. Describing the notion of concept it can not be avoided the concept of conceptual unit and more complicated conceptual formations.

Conceptual unit is such linguistic unit with the help of it the concept is verbalized in a speech. Verbalization of a concept with the help of linguistic units is an area of means, which form particular cognitive semantic spaces, that is due to notional context, as a mediator between the plan of context and the plan of expression of concept.

This is an important and the most productive way of its realization, underlying in giving its appropriate name, as a rule, substantivated; Peace, Love, Anger, Good, Happiness. The most productive way of verbal implementation of concepts with the help of one word, which is represented by conceptual unit.

Such way of conceptual verbalization is called by A.N. Prychodko as lexical objectification [9]. Using more complicated conceptual formations are represented with the help of existing conceptual pairs and conceptual triads, conceptual word combinations.

So taking into account of subjectivity as a variable representation of concept in associative area of individual which manifest or describe concept of some additional or new peculiarities, that is caused to the personal interpretation of general sociocultural knowledge has a valid meaning in linguistics.

Key words: concept, subjectivity, conceptual formations, verbalization of concepts, conceptual units, linguistic units.

Постановка проблеми. Актуальність роботи полягає в тому, що розгляд суб'єктивації, або профілізації, концепту як відображення дисперсної техніки створення його вербального портрету, пов'язаного з дискурсивною діяльністю людини, яка зумовлює його суб'єктивно-оціночне ставлення до концепту і, відповідно, його специфічне відтворення засобами вторинної номінації як об'єкта рефлексії, має значний вплив у лінгвістиці.

Принциповим моментом такого відтворення є постулат про те, що об'єкт завжди багатший за ті ознаки, особливості та параметри, які в ньому відкриває суб'єкт. Інакше кажучи, при використанні концепту – свідомо чи несвідомо – розставляються смислові акценти й експлікуються індивідуальні пріоритети.

Техніка суб'єктивації зводиться до прийомів матеріального представлення потенційних можливостей концепту, що опосередковується синтагматикою мови, продуктом якої є дискурс з його нескінченною кількістю текстів і контекстів. Дискурсивна профілізація концептів здійснюється за рахунок синонімічного, метафоричного, алюзивного і паремійного прийомів.

Метафорична суб'єктивація є одним із найбільш дієвих прийомів оформлення індивідуальності концептів, який може бути як аналітичного, так і синтетичного порядку.

Така дискурсивна профілізація концептів майже не досліджена в роботах сучасних лінгвістів, що ще раз підтверджує актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості утворення складних концептивних одиниць і формування концептивних утворень досліджували такі науковці, як Н.Н. Болдирєв, А.П. Бабушкін, М.Р. Желтухіна, А.П. Мартинюк, В.Г. Гак, М.В. Піменова, З.Д. Попова, А.П. Приходько, Є.В. Шустрова та ін.

Постановка завдання. Завдання нашого дослідження:

- проаналізувати складні концептивні одиниці як базис для формування концептивних утворень;
- з'ясувати, як вербалізація та суб'єктивація впливають на концептивні утворення;
- довести, за рахунок чого зводиться суб'єктивація та вербалізація концептів.

Мета дослідження:

- розглянути поняття концепту з погляду його вербалізації та суб'єктивації;
- розглянути поняття метафороподібних концептів як складної, когнітивної одиниці мислення, визначення природної суб'єктивації концептивних одиниць, тлумачення й актуалізації їх у мові.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні філологія практикує широкий підхід до тлумачення метафор за їх змістовними ознаками, який передбачає залучення в поле аналізу не тільки власне метафор, але і метонімії, гіпербол, синестезії, перифраз – всього того, що зводиться до процесу тропеїзації. Метафороподібними виразами вважаються всі образні побудови, когнітивною основою яких є уподібнення об'єктів, які належать різним онтологічним сферам. За такого підходу важлива не окремо взята метафора, яка характеризує якийсь один фрагмент світу, а вся система метафоричних моделей, що наскрізь пронизують мову і культуру [9, с. 86].

На думку С.Г. Воркачова [3, с. 25], «концепт – це сукупність метафор, які асоціюються з певним абстрактним ім'ям», отже, концепт можна сприймати як своєрідну метафору. Концепт наділяється новими асоціаціями й образами в дискурсі, метафоричні ресурси якого, напевно, невичерпні. Завдяки цьому проявляється така їх особливість, як аліментация: експлуатація концептом дискурсу, а дискурсом – концепту. Сукупність метафоричних образів концепту дає підстави говорити про їх дискурсивну калейдоскопічність, про їх взаємодію і перетин і, у підсумку, про метафоричну дифузність концепту. Остання є не менш важливою характеристикою, ніж номінативна цільність, оскільки обидві вони втілюють ціннісні пріоритети лінгвокультури [9, с. 87].

Синонімічна суб'єктивація – ще один спосіб синтетичної (ре)презентації певного концептуального інваріанта його семантичними дублетами / варіантами. Синонімія робить можливим аранжування концептів як у їх різних духовно значущих іпостасях, так і в їх специфічній актуалізації у різних соціальних верстах – наприклад, у вигляді сленгу, аргю, пейоративів тощо, які використовуються у повній відповідності до закону синонімічної атракції. У такому разі ім'я концепту фактично стає гіперонімом для ряду близьких феноменів [9, с. 87].

Синонімічна профілізація концепту також пов'язана із двома способами номінації – прямим (первинним) і переносним (вторинним). Прямопротилежне явище – номінація концептів у першому наближенні до того, що існує у вигляді певної ідеї або образу, які витають у ментальному просторі, не будучи ще остаточно «захопленими» знаком.

Результати наукових розвідок дослідника показують, що синонімічна суб'єктивація концепту дуже часто межує з метафоричною, так що іноді важко провести між ними демаркаційну лінію. Поява символічних власних назв – синонімів від-

повідних концептів – і їх входження в узус тісно і нерозривно пов'язані саме з процесами метафоризації. За допомогою останніх відбувається актуалізація тієї чи іншої ознаки в лінгвокультурному портреті концепту.

Синонімічна суб'єктивація здійснюється завдяки тому, що в межах концепту можуть існувати не одне, а кілька прототипних ядер (еталонів), навколо яких групуються інші елементи ментального простору. Через те, що лексична система перебуває в постійному русі, склад концептуальних референтів, як і склад смислів і лексичних знаків, схильний до змін. Ці зміни, однак, не є стихійними, а підпорядковуються принципам когнітивної категоризації. Концептам властиві константність і варіативність такою самою мірою, як і лексичним одиницям [9, с. 89].

Алюзивна суб'єктивація концепту є одним із проявів метафори у вигляді натяків або навіть жартів. Сама алюзія є доволі ємним видом текстової ремінісценції, який полягає у співвідношенні певного об'єкта мови із ситуацією або подією, «увічненою» зазвичай у прецедентному тексті, без згадки останнього і без відтворення відповідної його частини.

Алюзія найчастіше реалізується за допомогою актуалізації одного імені концепту через інше завдяки асоціативним зв'язкам, що базуються на конотативному значенні слова. Найчастіше алюзивній профілізації піддаються концепти теломного, морально-етичного, філософського, гуманітарного і соціального порядку [9, с. 90].

А.Н. Приходько зазначає, що окремі алюзії можуть актуалізувати відразу кілька концептів. Дослідник наводить приклад Лавриненка, який вказує на те, що Lancelot у британській культурі натякає на ГЕРОЇЗМ (Ланцелот – один із лицарів легендарного короля Артура), так і на ВРОДУ (Ланцелот – уособлення чоловічої краси і мужності). Однак алюзивний потенціал одного і того самого імені в одній культурі може мати зовсім інший профіль в іншій.

Може змінюватися алюзивний профіль концепту і в межах однієї і тієї самої культури: в радянські часи згадка імені Павлика Морозова натякала на героїзм, а зі зміною ідеологічних пріоритетів воно стало алюзивним дублетом концепту «зрада».

Яскравим прикладом алюзивної репрезентації концептів є власні імена зі стійким асоціативним змістом, завдяки чому можливо їх відтворення за допомогою будь-яких додаткових параметрів: ім'я ототожнюється з окремо взятими ознаками його носія або з певною ситуацією, в якій його

носій повертається новими гранями і / або демонструє нові властивості. Алюзивно відтворений концепт виявляється феноменом із посиленням перцептивно-подібним шаром [9, с. 91].

Паремійна суб'єктивація є одним із усталених способів аналітичної (ре)презентації концептів, заснованим на розгалуженому культурному потенціалі прислів'їв, приказок, загадок, афоризмів, анекдотів.

Ментальна структура паремійно вираженого концепту базується на тих самих компонентах, що і структура лексикалізованого концепту, – на понятті, образі, оцінці. Однак домінуючим тут є перцептивно-подібний компонент, тому що саме він відображає морально-дидактичну спрямованість паремії.

Паремійна суб'єктивація концептів має дві площини: паремія може сама втілювати концепт, а може і служити засобом його лінгвокультурної профілізації. Утворення ідіом, здатних профілювати концепт, відбувається переважно на основі метафоризації. Формування семантики ідіом – це синтез когнітивної інтенції, наявного у мовній свідомості образу і вихідного з нього знання. Всі вони реалізуються в номінативній творчості народу [9, с. 94].

Отже, можемо підсумувати, що концепт вербалізується за допомогою трьох рівнів об'єктивації:

- лексичного, який представлено концептивними одиницями (лексичні одиниці – слова);
- синтаксичного, який представлено більш складними концептивними утвореннями (слово-сполучення, речення, концептивні пари та тріади);
- фразеологічного, який представлено фразеологізмами.

Висновки. Отже, словесна (лексемна) і надслівна (словосполучення, стійкі комплекси) форми реалізації концептів виступають їх первинними номінаціями. Первинні номінації – найбільш інформативні концептуальні кореляти, оскільки сприяють породженню, модифікації та архівації смислів.

Водночас у них фіксуються численні смислові трансформації, які відбуваються в мові та культурі. Цим дослідниця пояснює преферентність вибору вченими як об'єкта свого аналізу лексично і фразеологічно оформлених концептів.

Поряд із цим у репертуарі засобів об'єктивації існують і варіативні способи виведення концепту на поверхню. Зазвичай вони актуалізуються безпосередньо в ході спілкування з метою максимізувати ментальне поле концепту [9, с. 85].

У рамках дослідження вважаємо за необхідне визначити поняття «синтаксичний концепт». Отже, під цим поняттям ми розуміємо концепт, який вербалізується або репрезентується засо-

бом синтаксису. Це можна підтвердити тим, що кожне слово, маючи лексичне значення за замовченням, реалізується за допомогою синтаксичних одиниць. Отже, кожний концепт, маючи власне семантичне значення, має також і синтаксичну структуру, постаючи таким чином не тільки смисловим, але і структурним елементом.

На думку дослідника, синтаксичний концепт (або синтаксична об'єктивація) – один з аналітичних (дискретних прийомів вербальної (ре)презентації певного ментального конструктора через словосполучення. Одне слово є найбільш простим способом вираження концепту, а словосполучення – більш складним, оскільки воно – розгорнута номінація складного об'єкта. Незважаючи на те що синтаксична реалізація менш продуктивна порівняно з лексичною, вона вдало застосовується для вираження окремих ідей, які з різних причин виявилися не забезпеченими однослівними номінантами і продовжують апелювати до аналітично оформлених одиниць [9, с. 84].

Фразеологічна об'єктивація – ще один прийом аналітичного втілення концептів у тому сенсі, що фразеологічні одиниці (ФО), відображаючи лінгвокультурний досвід покоління, є кристалізованими дискурсивними знаками, які тематизують певну предметно-референтну ситуацію.

Подібний вид об'єктивації має два виміри: мовний (ФО прирівнюється до певного концепту) і мовленнєвий (ФО відображає будь-яку рису концепту). У першому випадку йдеться про можливість фразеологічного втілення тих концептів, які не мають чіткої прив'язки до одного слова.

Отже, не всі з трьох шляхів об'єктивації концептів однаковою мірою продуктивні. Найбільш поширений із них – лексичний, який є узуальним прийомом виведення концептів назовні. Таким чином, фразеологічний і синтаксичний способи можна вважати периферійними в тому сенсі, що вони об'єктивують значно меншу кількість концептів, причому саме ті з них, які викликають сумніви щодо їх ментальної кваліфікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербиализации концепта. Волгоград : Перемена, 2003. С. 60–67.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Рус. словари, 1996. С. 94–100.
3. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. С. 25–29.
4. Карасик В., Слышкин Г. Базовые характеристики концептов. Антология концептов. Волгоград : Парадигма, 2005. 243 с.
5. Кубрякова Е.С. Концепт. *Краткий словарь когнитивных терминов* / Е. Кубрякова, В. Демьянков и др. Москва : Изд-во МГУ, 2002. С. 90–93.
6. Лавриненко О.О. Когнітивний аспект функціонування алюзивних імен казкових героїв у англomовному публіцистичному тексті. *Вісник Черкаського ун-ту. Філологічні науки*. 2007. Вип. 102. С. 113–117.
7. Мартинюк А.П. Концепт у дискурсивній парадигмі. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 2006. № 725. С. 9–12.
8. Пименова М.В. Концептуальные исследования и национальная ментальность. *Гуманитарный вектор*. 2011. № 4 (28). С. 126–132.
9. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. С. 84–95.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
11. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Akademia, 2000. С. 45–49.